بامی، بلخ بامی، بامیان

د وطن تاریخي ښار بلخ خو تر اسلام دمخه باختر بلل کېدی، چې ددې کلمې یوناني تلفظ باکتریا دی، اوډېر قدیم شکلونه ئې : (بخت، بخد، باخدي) دي چي دغه اشکال هم اوستائی ګڼل کیږي. په اوستائي ژبه ددې کلمې ریښه دا حروف لري : (ب، ا، خ، د، ی) یا (ب ا خ د ر ی) چي هغه باخدي او باختر دی. (۱)

د ویدا داتهروید برخه هم ددغه نوم شکل بالهیکا راښئي، او وروسته د هندي آریانانو جنګي قصې لکه مهابهارت، هم ددغې کلمې شکل بلهیکا ضبط کوي، ډار مستتر فرانسوی محقق وایي : چي بلخ په پهلوي ادب کښي باخل Bakhl لیدل کیږي، او dh چي په بخدي کښي دی، په زند کښي په ql اوړي، په سنسکریټ کښي باهلي Bahli یا بالهي Balhi راځي. په اوستا کښي د بلخ صفت سریرا Srira (ښکلی) دی چي وروسته دا صفت په (بامی) تبدیل سویدی، بامی هم (ځلاند ، ښکلی) معنا لري، چي په زند کښې ریښه بامیا Bamya ده. (۲)

جیکسن معروف مستشرق لیکي : چې د اوستا یوه پهلوي نسخه په سمرقند کښې موندلې سوې او د اتم مسیحی قرن ده، هلته "بخل بامیک" ددغه کتاب د اتم شاتروئیا کښي راغلی دی. (۳)

د لغوي څېړني او فیلالوژی پر اصولو سم په دې خبره کښي هیڅ شک نسته، چي د ویدا پکهت او هم وروسته د یوناني هیرودوت پکت، دغه اوسنی پښتون دی، چې د بخت او بخد او باخدي او بالهیکا او باختر سره اساسي نږدېوالی لري، او دا ښکاره کیږي چي باختر، بخد او باخدي ټوله د (پکهت) او وروستي پکت او بخت او پښت او پښتون سره داسي لغوي قرابت لري چي د یوې کورنۍ کلمې بلل کیږي.

ددې لغوي څېړني لمن خپره ده، او اوس ئې دلته ښه پلټنه نه کوم، ځکه چي زما د لیک مقصد بل دی، په اسلامي دوره کښي د بلخ د نامه سره بامی هم وینو، او لکه لوړ چې وویل سوه، دا نوم هم قدیم دی.

د پارسو ادب په خورا زړو پاڼو کښي دا نوم وینو چي د بلخ سره دمضاف الیه یا صفت په ډول راځی مثلاً :

فرخي سیستاني (متوفي حدود ۴۲۹ ه) وایي : (۴)

مرحبا ای بلخ بامی همره باد بهار
از در نوشاد، رفتي یا زباغ نوبهار

حکیم اسدي طوسي په (۴۵۸ ه) هسي وایي : (۵)

بفرخ ترین حال گیتي فروز
سپه راند از آمل شه نیمروز
سوي شیرخانه بشادي وکام
که خواني ورا بلخ بامي بنام

فردوسی طوسی د (۴۰۰ هـ) په حدود وایي :

سوی بلـــخ بامي فرستاد شان
بسی پند واندرزها داد شان (۶)

بل ځای وایي :

درم بسته از بلـــخ بامي برنج
سپرد ونهادیم یکسربگنج (۷)

انوری وایي :

"توان ازبلخ بامي شد به بام مسجد اقصی"

علامه ابوریحان البیروني چې د غزنوي پاچهانو د زمانې یـو محقـق مـؤرخ اوجغرافیـاوال دی، د (۴۱۰ هـ) پـه حـدودو د دنیـا د مشـهورو ښارو په ترڅ کښي د بلخ ذکر کوي، او وایـي چـي : "بلـخ واسـمهُ فـی القدیم بامی" (۸).

لکه لوړ چې مختصراً درښکاره کړه سوه، بامي تـل دبلـخ سـره یـو ځای راغلی دی، او موږ ته د اسـتعمال لـه ډول او مـورد څخـه دا هـم ښکاره کیږي چي بامي ددې ښار لقب وُ، او یـا ددې ښـار پـه صـفاتو او جغرافیوی اوضاعو اړه لري، چي قدماوو بـامي بللـی دی، حتـي چـي البیروني غوندي لوی محقق چي دده قول ټیـنګ سـند ګڼـل کیـږي، هم وایي : چي پخوانو بلخ د بامي په نامه باله.

دپاړسو ژبي د لغاتو پلټونکو او فرهنګ لیکونکو هـم ددغـي کلمـې معنا لکه د استعمال له مورده چـي ښکـاره کیـږي، ضـبط کړېـده، او زیاتي د تسمیې وجه او نور اطراف ئې نه دي ښکـاره کـړي مـثلاً : یـو فرهنګ لیکونکی د نورو د مخنیو په اقتفاء داسي لیکي : " چـي بـامي د بلخ لقب وُ، او تلفظ ئې د راضي په ډول کیږي. (۹) د بامي کلمـه

چي سړی واوري، ژر ئې فکر د بامیان خواته هم ځي، چي بامیان هم یو تاریخي ښار دی، او ښایي چي د بلخ بامي او بامیان ترمنځ یو تسمیوي اشتراک وي (۱۰).

بعضي مؤرخین داسي هم لیکي : چي بلخ، بامی د بلخ بامیان په نامه هم ذکر سویدی، بامی او بامیان دواړه مشهور دي. (۱۱)

زکی ولیدي توغان چي د اسلامي اثارو او زړو کتابونو پېژندونی، او داستانبول د پوهنتون (دارالفنون) د تاریخ استاد اوپوهنوال دی، هم وايي : چي ښايي د بامیان نوم له بامي څخه اخیستل سوی وي، نو بامیان باید د "بلخیون" یعني د بلخیانو په معنی وي، او ښایي چي د بامیان ښار د بلخ دخلکو مستعمره وه. (۱۲)

لکه چي ددغو محققو تاریخ پوهانو رای چي ده باید هم ضرور د بامیانو نوم له بامی سره اړه ولري، ځکه چي دا دوه معروف او مشهور ښارونه هر وخت تر یوه اداره لاندي وه، یو ثقافت ئې درلود د یوه مدنیت مراکز وه نو لیري هم نه ده چي موږ د علامه زکی ولیدی خبره ومنو، او د گنج دانش پر روایت ویسا وکړو.

اوس چي تاسي ته تر یوې اندازې د بلخ بامي د نامه تاریخي او ادبي شهرت ښکاره سو، نو به د بامي کلمې شرح د پښتو ژبي له خوا هم لاندي ولیکم چي دغه کلمه اصلاً پښتوده، او دا نوم هم پښتودی، د پښتنو په اسماء الرجال کښي موږ د بامي نوم اوس د یوه قوم په ډول وینو، بامیزي د ابدالیو له زیرک څخه د پوپلزو په ښاخ کښي یوه پښه ده (۱۳)، او ددې قبیلې افراد تر اوسه هم په قندهار کښي سته، د قندهار په اوسني ښار کښي یوه مخصوصه محله د بامیزو کوڅه بلله کیږي ددې قوم په نامه. په دې ډول خو بامي یو علم یعني د سړی نوم دی، او موږ ته دا راښکاره کوي چي دا کلمه د نامه (اسم) په ډول زموږ په

اسلافو او پخوانو کښي مستعمله وه او دوی بـامی پـر سـړو نـوم ايښـو. که څه هم د علمي قانون له رويه اسماء او اعلام معلول په علت نـه دي، مګر بيا هم د يوه علم اطلاق پر سړيو باندي ببله کومي نـژدې يـا ليـري وجه تسميې نه وي، او کومه رابطه د اسم او مسمی تر منځ هم کله کلـه موجوديږي. که موږ ډيښتنو اسماء الرجال او اعلامو ته ځير سو دا بـه را ښکاره سي چي ددوي په پخواني ژوندانه کښي د قدرت او طبيعـت لـه مظاهرو سره رابطه ټينګه وه، يعني دوی د يوه نوم د ايښوولو پروخت د هغو شيانو نومونه اخيسته چي هغه شيان ددوي په حيـات کښـي داخـل وه، او دا هم هغه د طبيعي محيط يو غير شعوري اغېزه ده چي پر ټولـو مخلوقاتو باندي جاري ده. او په پاي کښي د اجتماعي پوهـانو لـه خـوا دغه د "قانون تطابق محيط" په نامه ياديږي.

ښه ! اوس به نو وګورو چي بامی د څه شي نـوم وو، او لـه کـومي خوا راغی چي د پښتنو په نومو کښې ځای ونيو. پښتانه د ګلانوسره ډېره علاقمندي لزي او په دې غرو کښي طبيعي او غرنـي ګـلان خـورا ډېـر کيږي، مثلاً : په پښتنو کښـي جنـډی خـان، پوپـل، ګـلاب، غـاټول او دغسي نور ډېر نومونه سته، چي هر يو د يوه ګُل نوم دی.

بامي هم ددغـه ډول نومونـو څخـه ګڼـل کيـږي، او اوس ښکـاره اوخرګنده او زباده سوې ده چي بامي هم د يوه ګُل نوم وو.

مثلا : شيخ السعد بن محمد سوري (متوفي ۴۲۵ ه) چي د پښتنو يو خورا پخواني شاعر دی، په يوه قصيده کښي وايي : (۱۴)

نـه غـټول بيـا زرغونيږي په لاښونو
نه بامي بيـا مسېده کاه په کهسـار

غټول يا غاټول يا خټول خو موږ پېژنو چي لاله دی، مگر بامي زه تراوسه نه پېژنم چي د کوم گُل نوم دی، ښايي چي غټول د لاله عمومي نوم وي، او بامي ئې بيا مخصوص خاندان اوفرعي قسم وي.

موږ ته دا هم ښکاره ده چي په بلخ کښي د اسلام دمخه يو معبد ؤ چي نو وهار، نوبهار ئې باله، دا معبد خورا مشهور ؤ، لومړی ئې په زردشتي مذهب او بيا وروسته ئې په بودايي مذهب اړه درلوده، لوی لوی عمارتونه ئې درلودل، او جگي جنډۍ پر دې معبد ولاړي وې، له ليرو ځايو څخه ئې خلك ليدلو ته ورتله، د مؤرخينو په قول ئې بيرغونه په ترمز کښي ليده کېدل دولس فرسخه ليري (۱۵) که موږ په تاريخي سترگه وگورو ددې بيرغو آثار په خورا پخوانۍ زمانه کښي هم وينو، ځکه چي په اوستا کښي هم باخدی د جگو او لوړو بيرغو هيواد بلل سوی دی.

د گلانو استعمال او وجود د بلخ په نوبهار کښي هم له قديمه څخه وو، ځکه چي هغه معبد به هر کله په گلو ښکلی وو، حتی دا رسم اسلامي مؤرخينو هم ليدلی ؤ، ياقوت حموی چي خپل کتاب ئې تر ۶۰۰ وروسته کښلی دی، د عمر بن الارزق الکرماني په روايت ليکي: چي نوبهار په بلخ کښي يو مشهور او لوی معبد ؤ، چي هر کله به په حرير او نورو ښکليو ټوکرانو پوښلی ؤ، او د هغه ځای د خلکو دا دود ؤ چي يوه نوې او ښه بناء به ئې جوړه کړه نو په گُلانو به ئې پوښله او د پسرلي پر وخت به ئې لومړني گُلان هم پردې نوبهار اچول، او د نوبهار پر شا وخوا لکه ښار ډېري ودانۍ وې، چي زايرين به هلته اوسېدل. (۱۶)

د ياقوت له دې روايته ښه څرگندېږي چي په پخواني بلخ کښي نوبهار ؤ، او په نوبهار کښي دخلکو دا دود ؤ، چي په پسرلي به ئې دا

خونه په ګلانو پوښله، ځکه چې بامي په پښتو د ګل نوم دی، اوبلخ هم بلخ بامیان یا بلخ بامی بلل کېدی، او ددغو ګلانو استعمال د بلخیانو مذهبي دود او رسم ؤ، نو هیڅ لیري نه ده، چې بلخ په همدې سبب بلخ بامي ونومېدی، او تراوسه هم د ګل سُرخ د پسرلي مېله په مزار شریف کښې جاري ده، چې اوس د حضرت علي (رض) په مُبارک مزار کښي کیږي.

د ادب اوبلاغت په علومو کښي دا خبره هم زباده سوېده، چې یو لغت د زماني د تېرېدلو او د محیط له ګرزېدلو سره سم د معنی او استعمال له پلوه تطور مومی، مثلاً : له حقیقته مجاز ته ګرزي، او ډېري نوي نوي تقریبي معناوي پیدا کوي.

د زړو آثارو په استناد د بامي معنی هم دوه احتماله مومي : لومړی دا چې دا د زاړه سریرا (ښکلی) پر ځاي په حقیقي مفهوم درېدلې وي، نو ئې معنا هم (ښکلی) دی.

دوهم دا چې معنی ئې اصلاً یو ګل وي، ځکه چې د ګل اوښکلیتوب تر منځ یوه حقیقي او ازلي اوخلقتي او طبیعي علاقه سته، نو به وروسته د مجاز په ډول د (ښکلي او ځلاند) په معنی مشهور سوی وي.

په دواړو صورتو د بامي کلمې اصل او ریښه په پښتو ژبه کښي سته، او لکه لوړ چې ذکر سوه، د پښتو بامي او د بلخ بامي او بامیان تر منځ یوه ټینګه علاقه سته چې ما ئې بیان د تاریخي اسنادو په وسا لنډ ولیکی.(۱۷)

لمن لیکونه

۱. د اوستا فرهنګ ص ۱۱۰ ، د بمبئ طبع، ۱۹۱۰ ع.
۲. د زند اوستا فرانسوی ترجمه، ج ۱، ص ۸، نوټه ۱۴، د موزه ګیمه طبع ۱۸۹۲ ع.
۳. د زرواستر ښوونې، ص ۲۷۱-۲۷۲ د ډارمستتر او جیکسن څخه یاد دابنتونه ښاغلي کهزاد راکړي دي له ده څخه تشکر کوم.
۴. د فرخي دیوان، ص ۱۰۹ د تهران طبع.
۵. ګرشاسپ نامه ص ۳۳۵ د تهران طبع.
۶. شاهنامه ج ۳، ص۱۲۸۵ د لوللرس طبع.
۷. شاهنامه ج ۶ ، ۴۸۲ د موهل طبع.
۸. قانون المسعودي ، ص ۴۳ د دهلي طبع.
۹. فرهنګ نوبهار ج۱، ص ۹۸.
۱۰. فرهنګ انندارج ، ج۱، ص ۳۷۸.
۱۱. ګنج دانش (تاریخي جغرافیا) ص ۱۴۴.
۱۲. د زکی ولیدی حواشي پر قانون مسعودي، ص ۴۳.
۱۳. حیات افغاني، ص ۱۱۸.
۱۴. پټه خزانه ، قلمي ص ۲۰.
۱۵. یاقوت، معجم البلدان ، ج ۸، ص ۳۲۰.
۱۶. معجم البلدان ، ج ۸، ص ۳۲۰.
۱۷. کابل مجله، ۱۳۲۲ کال ۵ مه ګڼه، ۳۲ _ ۳۲ مخونه.